

ההתמודדות עם טיעוני הביקורת

1. שוללי ערך המדינה

ברור שטיעונים אלה מעוררים מכלול סבוך של נושאים הלכתיים, מוסריים והשקפתיים, אשר לגביהם יש לי כמובן דעות מסוימות. אך כרגע אין ברצוני להתנצח. אלו עניינים אשר ביחס אליהם בני תורה רציניים ואמתיים יכולים לנהל מחלוקת לשם שמים מתוך כבוד הדדי, ואין לי, חס ושלום, מגמה לזלזל בשוללים את עמדותיי. אני רק רוצה לקבוע כי עבור השואף להיות תלמיד חכם בארץ כיום, מסלול ההסדר הוא לא פחות רצוי ולגיטימי מאשר כל נתיב אחר. לדעתי, הוא הרבה מעבר לזה; אך ודאי לא פחות. נוכל להדגיש את הנקודה אם נעיף מבט קצר לעבר המקורות העיקריים המצוטטים בהתמדה על ידי שוללי ההסדר. כמובן, המתנגדים לו מפני שאינם מכירים בערך המדינה מצד אחד, וסבורים, מצד שני, כי פירוקה לא יסכן את תושביה, אינם צריכים לשוטט למצוא הוכחות. לאור הנחותיהם, הם יכולים להסתמך על שפע מקורות המבליטים ערך תלמוד תורה ומתריעים נגד בזבוז זמן למען מטרות שוליות. אך אני מאוד מקווה כי, בין מבקרינו, דעה זו היא נחלת מיעוט קטן ואולי אף זעום; ואני מעדיף להתייחס לעמדת המכירים בערך המדינה – וממילא, בערך צבאה – ואשר למולם ניצבת שאלת השירות הצבאי כדוגמת הכרעה קשה ולעיתים אף כאובה בין ערכים סותרים. במידה רבה – ואני, בכל אופן, איני רואה בזה שמץ פסול – הענקת עדיפות נובעת, בסופו של דבר, ממידת החשיבות המיוחסת למישורים שונים, היות וזו המכתיבה את הנכונות לקבלת סיכונים למיניהם; ובמקרה דנן, כפי שכבר הערתי, זו פונקציה של שאלה הרבה יותר מקיפה: יחס תלמוד תורה לשאר תחומי החיים. אף על פי כן, חלק משמעותי של הדיון בסוגייתנו מתמקד, ובצדק, במקורות מחייבים ומוסמכים – אשר, לגבי עמדה זו, צריכים כמובן להיות כאלה שאינם עוסקים בשבח תלמוד תורה גרידא, אלא מתייחסים לבעיית התנגשות חובות וערכים במישורין; וברצוני לדון בקיצור בחשובים שבהם.

2. רבנן לא צריכי נטירותא

רובם דברי מחשבה ואגדה, אך מקור אחד הלכתי צרוף, ובו רצוי לפתוח. הגמרא בבבא בתרא (ז ע"ב) מוסרת:

רבי יהודה נשיאה רמא דשורא אדרבנן (רש"י – הטיל יציאת חומת העיר על החכמים כמו על שאר בני אדם). אמר ליה ריש לקיש: רבנן לא צריכי נטירותא

[= חכמים אינם זקוקים לשמירה], דכתיב "אספרם מחול ירבון" (תהילים קל"ט, יח). אספרם למאן... אלא הכי קאמר: אספרם למעשיהם של צדיקים מחול ירבון. וקל וחומר, ומה חול שמועט מגין על הים, מעשיהם של צדיקים שהם מרובים לא כל שכן שמגינים עליהם? כי אתא לקמיה דרבי יוחנן, אמר ליה: מאי טעמא לא תימה ליה מהא [= כאשר הגיע לפני רבי יוחנן, אמר לו: מדוע לא הבאת ראייה מכאן], "אני חומה ושדי כמגדלות" (שיר השירים ח', י). "אני חומה" – זו תורה, "ושדי כמגדלות" – אלו תלמידי חכמים.

בהמשך, הגמרא מרחיבה את הדיבור על פטור תלמידי חכמים ממסים מסוימים, ואף מצטטת פסוקים שונים – מן התורה, מן הנביאים ומן הכתובים – כמקור לדבר. ובכן, בוקע ועולה הטיעון, הוא הדין בשירות צבאי; היות ורבנן לא צריכי נטירותא הם פטורים מלשרת ועליהם להתמסר אך ורק לתורה.

ניתן היה אולי להגיב, שטיעון כזה מעורר בעיה מוסרית חמורה למדי. האם יכול מי שכל חייו אינם מונחים על ידי רמה כזו של אמונה וביטחון לדרוש פטור על רקע זה? הייתכן שאדם ידאג לעתידו הכלכלי – בניגוד מוחלט לדברי רבי אליעזר הגדול כי "כל מי שיש לו פת בסלו, ואומר מה אוכל למחר – אינו אלא מקטני אמנה" (סוטה מח ע"ב) – ועם זאת, לא יתגייס מפני ששלומו בטוח בלאו הכי? היעלה על הדעת שציבור, אשר רבים מבניו התאמצו לעזוב את הארץ בעבר כשמלחמה נראתה באופק, יטען שהנותרים בציון פטורים מלהילחם על סמך לא צריכי נטירותא? זכורני שהתפעלתי פעם מכנותו של ר"מ באחת הישיבות אשר סח לי לפי תומו שהוא העתיק דירתו משכונה בה רוב הבנים שירתו בצה"ל לאחרת בה רובם נמנעו, בגין הכרתו כי אף שהיה משוכנע מבחינה אידיאולוגית שהוא פטור גיוס, הוא ידע שחסר לו עומק האמונה היכול להצדיק פטור. אי לכך, הוא התבייש מכדי להישאר בסביבתו הקודמת – מה עוד שבניו התקרבו לגיל הצבא. ייתכן שמעטים היו מגיבים כמותו, אך המצב כשלעצמו אינו חריג; ועבור רבים, בכל אופן, פטור המבוסס על הגמרא בבבא בתרא הוא בעייתי למדי.

ברם, אין צורך לפתח כיוון מחשבה זה, שכן ההקבלה לשירות צבאי היא מפוקפקת ביותר. מבחינה הלכתית צרופה התשלום עבור החומה המוזכר בסוגיא אינו קשור עם מצווה כל שהיא. הוא כרוך בחובה להשתתף בהוצאות ציבוריות מהן אדם מפיק תועלת. נקודה זו מתחזקת כשמלה מתוך הקשר הדברים, שכן ההיטל מופיע במשנה הפותחת: "כופין אותו לכנות בית שער ודלת לחצר" (רש"י – להיות שומר הפתח יושב שם בצל ומרחיק את בני רשות הרבים מלהציץ בחצר), ושני התשלומים

זאת תורת ההסדר

מוזכרים ברמב"ם בהלכות שכנים; והיא משתקפת בעובדה שהתשלומים מתחלקים לפי מידת התועלת, כמבואר בסוגיא ובראשונים על אתר. ממילא, ברור שמי שאינו נהנה במישרין כלל פטור לגמרי. דיירים ללא רכב אינם משתתפים דרך כלל בהוצאות אחזקת מגרש החניה, ומי שאין לו טלוויזיה אינו תורם לרכישת אנטנה מרכזית. אך המצב שונה לחלוטין כשמדובר על חובה שכל כולה מעורה דווקא באחריות כלפי אחרים. האם מישהו מעלה על דעתו כי חיוב היחיד להשתתף במלחמת מצווה הגנתית – ל"עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם", כלשון הרמב"ם (הלכות מלכים פ"ה ה"א) – נעוצה אך ורק בעובדה שאף הוא, כרגע או פוטנציאלית, בסכנה? במסגרת מוסר אגואיסטי של אסכולות מנדביל או אדם סמית, אולי. אך מנקודת מבט תורנית, אין לאפשרות זו שחר – מה עוד, כשאנו משכילים להבין כי חובת השירות הצבאי מושרשת בחיוב הכללי של גמילות חסדים ולא רק במצוות מלחמה.¹¹

ובכן, הגמרא בבבא בתרא אינה מספקת נימוק כלשהו לפטור מוחלט ומקיף משירות צבאי עבור תלמידי חכמים. הם אמנם אינם זקוקים לשמירה, אך אחרים פחות משוריינים; וחובתם להיחלץ להגנת נזקקים עומדת בעינה.¹²

11. אמנם יש מקום לשאול למה באמת לא נכללו אף תשלומים עבור חומת העיר בגמילות חסדים; ויש להתייחס לנקודה זו על רקע דיון יותר כללי בשאלה על מי לשלם, וכמה, עבור שירותים ציבוריים, הנהנה או החברה כולה. אך בכל אופן, אין לטשטש את הכרעת ההלכה במקרה זה, וברור שאין להקיש ממצב בו הדיירים כנראה מסוגלים לשלם עבור התיקון, למצב אחר שבו, מפאת עצם קיום צבא, הם זקוקים לאחרים. ונראה לי פשוט שאם תושבי עיר יהיו עניים ולא יוכלו לשלם עבור החומה, שאחרים באמת יהיו חייבים לסייעם מדין גמילות חסדים – אלא שאז כמובן לא ישלמו לפי המפתח הנקבע בסוגיא, ואז תלמידי חכמים גם כן יתחייבו.
 12. ישנה, כמובן, הלכה שנייה שבאמת פוטרת תלמידי חכמים מלשלם מסים וארנונות גם עבור שירותים ומתקנים מהם הם מפיקים תועלת; עיין בבא בתרא ח ע"א וברמב"ם, הלכות תלמוד תורה פ"ו ה"י. אך פטור זה רק מונע את הקהילה מלהטיל עליהם. הוא אינו מתייחס לחיוב אפשרי הרובץ עליהם מצד עצמם לבצע משימות נחוצות. ולא עוד אלא שמשמע מן הסוגיא ומן הרמב"ם – אשר קבע את הפטור הכללי ממסים בהלכות תלמוד תורה, ואף על פי כן ראה צורך לציין בנפרד את הפטור מהוצאות לביטחון בהלכות שכנים (פ"ו ה"ו) בליווי ההסבר: "שאינן תלמידי חכמים צריכין שמירה, שהתורה שומרתן" – שאין הפטור הכללי כולל הוצאות לביטחון. כנראה, שלו רבנן היו זקוקים לנטירות, הם היו אף נאלצים לשלם עבורו, למרות פטורם הכללי. והרי מצינו שאין תלמידי חכמים פטורים מלהשתתף בנטל עניינים חיוניים ממש – כגון "תיקון הדרכים והרחובות" לדעת הרמב"ם שם; אספקת מים, לפי רש"י (בבא בתרא ח ע"א, ד"ה לכריא פתיא); או כללית, "דבר שצריך לחיי האדם", כדברי המחבר (יורה דעה סימן רמג סעיף ב). ומכאן שאף ביטחון אינו כלול בפטור המקיף, שכן הוא נחוצי "לחיי האדם".
- ויש להוסיף כי כל פטור הבנוי על הסוגיא בבבא בתרא תלוי כמובן בהגדרת תלמיד חכם – נושא המתעורר בכמה הקשרים. עיין ביחס לשאלתנו, בכתר אפרים לרב כתרילא פ' טכורש עמ' קעב-קעד, והמקורות הרבים המצוינים על ידו. וייתכן שביחס להגדרה זו יש לחלק בין הפטור הכללי